

SOFOKLIO *ANTIGONĖS* PIRMASIS STASIMAS, LITERATŪRINIAI ŠALTINIAI IR INTERPRETAVIMO PROBLEMA

ANTANAS GRAŽULIS

1. Vertimas.

I strofa

Daugel smarkių dalykų ir nieko už
žmogų neiškyla smarkesnio;
šis ir per pilkšvą jūrą
335 skersai su audrotu piečiu
veržiasi, po aplink šėlstančiomis
bangomis prasiskverbdamas; ir deivių
didžiausiąją, Žemę,
nežūstančią, neišvarginamą niokoja,
340 gręžiojantis arklams, metai iš metų,
arklių atžalom ardamas.

I antistrofa

Ir lengvabūdžių paukščių
šeimyną apsiausdamas varo,
ir žvėrių laukinių būrius,
345 ir marių jūrinę gentį
akimis, sumegztom į tinklą,
didžiai sumanus vyras; valdo
gudrybėm laukinį
350 žvėrį, kalnuose naršantį, ir karčiuotakaklį
sprandą arklio jungu pažaboja,
ir kalnų nenuvargstantį taurą.

II strofa

355 Ir kalbą, ir lakią nuovoką, ir miestų įstatymus kuriantį
 būdą jis išsiugdė, perprato ir kaip nesvetingų
 šalčių, ir kaip po aiteru
 audrotų išvengt kritulių –
 360 daugiajėgis; bejėgis jokion nežengia
 ateitin. Hado vieno
 pabėgt nevalioja,
 nors nuo ligų nepagydomų išeičių
 yra susiradęs.

II antistrofa

365 Išmonės kiek, gudrumo, menų, kurie lenkia viltį, turįs,
 kada į bloga, kada į gera linksta.
 įstatymus žemės įskiepijantis
 ir dievų prisaikdintą teisę –
 370 kilniamiestis; bemiestis, kuris nesibodi
 negarbingų darbų dėl įžūlumo.
 O kad toks kartu su manim
 prie namų židinio nesėdėtų,
 375 kas elgiasi šitaip.

2. Problema. Viena iš poezijos kūrinio recepcijos formų – jo vertimas¹. Sofoklio *Antigonės* pirmasis stasimas (Soph. *Ant.* 332–375), iki XX a. antros pusės suvoktas kaip „žmogaus išaukštinimas“ (plg. angliškoje literatūroje paplitusią perifrązę: *ode to man* „odė žmogui“, *praise of man* „žmogaus išaukštinimas“), susilaukė didelio vertėjų ir interpretatorių dėmesio. Stasimo tema – žmogaus ir aplinkinio pasaulio bei žmonių tarpusavio santykiai² ir žmogaus veiklos ribos³. „Ode žmogui“ stasimas pavadinamas dar ir todėl,

¹ Už visokeriopą palaikymą ir pagalbą rašant straipsnį dėkoju dr. Vytautui Ališauskui.

² Deborah Beck, „πέλει in the First Stasimon of Sophocles' *Antigone*“, in: *2020 Abstracts of the Classical Association of the Middle West and South*, 2020, p. 1, in: <https://camws.org/abstracts2020>, (2024-09-02).

³ Margaret R. Kitzinger, *The Choruses of Sophocles' Antigone and Philoktetes*, Boston – London: Brill, 2008, p. 21.

kad, garbstydamas žmogų, poetas, rodos, beveik pamiršta dievų pasaulį⁴. Toks choro supratimas – vadinsiu jį „antropocentrinu“ – vyravo Europoje nuo XIX a. pradžios iki XX a. pabaigos; atsivertę bet kurį lietuvišką vertimą pamatysime, kad visi vertėjai interpretuoja šį stasimą būtent taip (plg. Jurgio Šaulio, Jurgio Talmanto, Antano Venclovos ir Antano Dambrausko vertimus). Nuo XX a. antros pusės Vakarų mokslininkai ir filosofai atkreipia dėmesį į sudėtingą stasimo reikšminių žodžių vartoseną, kuri suproblemina „antropocentrinį“ jo supratimą⁵, ypač daug dėmesio susilaukia pirmasis stasimo žodis *deinos*, nuo kurio vertimo („siaubingas“, „galingas“ arba „nuostabus“) priklauso likusios stasimo dalies perskaitymas. Šiame straipsnyje apžvelgsiu tikėtinus stasimo literatūrinius šaltinius, jo parašymo istorinį kontekstą ir vertimus nuo XIX a. pradžios iki XXI a. pradžios, bandydamas suvokti, kokios galimos reikšmės slypi graikiškame tekste ir ką jo recepcijos istorija pasako apie Europoje vyravusias intelektualines tendencijas.

3. Literatūriniai šaltiniai. Yra ginčijamasi, kada tiksliai pastatyta *Antigonė*: siūlomos datos įvairuoja nuo 450 iki 438 m. pr. Kr.⁶; bet kuriuo atveju, tai įvyko dar iki Peloponeso karo pradžios (431 m. pr. Kr.). Atėnų politinis ir intelektualinis gyvenimas sparčiai kito. Tradicinė (hesijodiška) graikų moralė ragino į gyvenimą žvelgti nepatikliai, o žmonijos vystymąsi suvokė kaip nuosmukį, tolimą nuo „aukso amžiaus“. Auganti valstybės galia ir techninės galimybės formavo priešingą mąstymą, kurio atstovais laikytini sofistai, pavyzdžiui, Protagoras, paskelbęs žmogų esant visų dalykų matu. Ginčas tarp šių dviejų požiūrių V a. pr. Kr. Atėnuose suformavo kultūrinį lauką, kuriame buvo parašyta *Antigonė*⁷. Aptariamasis stasimas atspindi šį ginčą. Stasime, kaip bus parodyta, susiduria dvi priešingos idėjinės pozicijos: sofistų „antropocentrizmas“ (primenantis ir minėtą įsigalėjusią vertimo

⁴ *Ibid.*; Th. C. W. Oudemans, André Lardinois, *Tragic Ambiguity: Anthropology, Philosophy and Sophocles' Antigone*, Leiden: Brill, 1987, p. 123.

⁵ Gilberte Ronnet, „Sur le premier stasimon d'Antigone“, in: *Revue des Études Grecques*, Paris, 1967, t. 80, p. 103; Martin Heidegger, *The Ode to Man in Sophocles' Antigone*, translated by Ralph Manheim, New Haven – London: Yale University Press, 1959, p. 88; Th. C. W. Oudemans, André Lardinois, *op. cit.*, p. 121.

⁶ Douglas Cairns, *Sophocles: Antigone*, London – New York: Bloomsbury, 2016, p. 1–3.

⁷ Gregory Crane, „Creon and the 'Ode to Man' in Sophocles' Antigone“, in: *Harvard Studies in Classical Philology*, Cambridge (MA), 1989, t. 92, p. 108–109; Douglas Cairns, *op. cit.*, p. 56.

tradiciją) ir tradicinis „pesimizmas“. Šio ginčo ištakų reikia ieškoti graikų literatūrinėje tradicijoje, paveikusioje ir Sofoklio kūrybą.

Choro literatūrinės ištakas itin gerai išnagrinėjo Gregory's A. Staley ir Douglas Cairnsas⁸. Bene visi tyrėjai pažymi ryšį tarp aptariamo Sofoklio teksto ir Aischilo *Choëforų* pirmojo stasimo (Aesch. *Cho.* 585–653). Sofoklis „skolinasi“ pirmąsias Aischilo choro eilutes: *polla men ga trephei / deina [...]* (pirmųjų keturių eilučių vertimas: „Žemė daug baisių žvėrių / Maitina išgąstingų; / Knibždėte knibžda jūrų gelmės / Baisių žmonėms gyvūnų“⁹). Iš šio teksto kyla įžymioji pirmosios Sofoklio strofos formulė: *polla ta deina kouden an- / throupou deinoteron pelei* („daugel smarkių ir nieko už / žmogų smarkesnio nekyla“), tačiau iš karto matyti skirtumas: Aischilo gamta yra pilna pavojų žmogui, Sofoklio žmogus ją nugali, mat jis yra *deinoteros*, „pats smarkiausias“ – jam neprilygsta nė vienas gyvis¹⁰. *Choëforų* žmogus gali būti arba silpnesnis už kitus gyvūnus, pažeidžiamas, arba lygus jiems aistromis¹¹ (plg. Aesch. *Cho.* 599–603: „Valdinga moteries aistra / [...] Ji nugalai žmonių / Ir gyvulių šeimos ryšius“).

Abiejų stasimų struktūriniai panašumai čia nesibaigia. Jau pirmojoje *Choëforų* stasimo eilutėje matome personifikuotą Žemę – ją atliepia *Antigonės* eil. 338 deivė, kurią žmogus „niokoja [...] metai iš metų“. Aischilo „baisybės“ apima visą kosmo erdvę: žemę, jūrų gelmes, taip pat erdvę „tarp dangaus ir žemės“ (Aesch. *Cho.* 589), kurios skrajūnai gali „papasakot / Apie audrų siaubingą pyktį“ (Aesch. *Cho.* 592–593); Sofoklis du kartus atliepia šią trilypę kosminę sąrangą pirmojoje strofos-antistrofos poroje¹²: pirmojoje strofoje apibrėždamas žmogaus veiklos sritis, antrojoje – nuskaidamas skirtingų gyvūnų apgyventas erdves. *Choëforų* stasime lygiai taip pat judama iš gamtos į kultūros ir socialinių santykių sritį. Pirmojoje antistrofoje (Aesch. *Cho.* 594) randame dar vieną reikšmingą sutampantį žodį¹³: „Kas gi stengtų apsaukti / Vyru kėslių išūlumą“ (orig. *hypertolmon phronēma*). *Antigonėje* tai – „lakios mintys“ (Soph. *Ant.* 354–355: *anemoen phronēma*). Hy-

⁸ Gregory A. Staley, „The Literary Ancestry of Sophocles' 'Ode to Man'“, in: *The Classical World*, Baltimore, 1985, t. 78 (6), p. 561–570; Douglas Cairns, *op. cit.*

⁹ Čia ir toliau cituojama pagal: [Aischilas] Eschilas, „Choëforos“, in: *Antikinės tragedijos*, iš graikų kalbos vertė Jonas Dumčius, (ser. *Pasaulinės literatūros biblioteka*, 3), Vilnius: Vaga, 1988, p. 127–130.

¹⁰ Gregory A. Staley, *op. cit.*, p. 566.

¹¹ *Ibid.*, p. 567.

¹² *Ibid.*, p. 565.

¹³ Douglas Cairns, *op. cit.*, p. 60.

pertolmon („perdėm įžūlus“), vėlgi, *Antigonėje* atlieptas žodžiu *tolmē* („įžūlumas“): nedorai elgiasi tas, „kuris nesibodi negarbingų darbų dėl įžūlumo“ (Soph. *Ant.* 371: *tolmas charin*).

Aischilo aukotojų choras pasmerkia nusikaltėlius (Aesch. *Cho.* 639–645: „Aštrus Teisybės kardas / Krūtinę kiaurai perveria / Tam žmogui, [...] Kurs peržengė ribas“); Sofoklio Tėbų senių choras nė kiek ne mažiau kratosi bendrystės su įžūliai mąstančiais (Soph. *Ant.* 374–375). Staley išvelgia panašumą ir tarp abiejų chorų konteksto dramos veikalo siužete: abu chorai pasakoja apie moteris, įvykdžiusias nusikaltimus, susijusius su artimu šeimos nariu (Antigonė palaidojo Polineiką, Klitaimnestra nužudė Agamemnoną); abiejų moterų nusikaltimai buvo įkvėpti meilės (tegu ir skirtingos: pirmu atveju – seseriškos, antru atveju – geismo); abi moterys savo veiksmais sukėlė pavojų visuomenių, kuriose gyveno, sąrangoms, pamynė tuometės teisės pamatus¹⁴. Žinoma, tai gana drąsus apibendrinimas, tačiau jis nestokoja įtaigumo.

Kiek mažiau žinomas kitas, itin reikšmingas *Antigonės* stasimo literatūrinis šaltinis: į lietuvių kalbą beveik neverstos Solono elegijos¹⁵. Pažvelkime į Solono 13 fragmentą: eil. 43–76 išvardijami žmogaus pasiekimai įvairiose veiklose panašiai, kaip tai daro abu tragikai. Atrodo, poezijoje būta tam tikro *locus communis*: žmogaus galimybių ir ribų išvardijimo. Sofoklio tekste galima suskaičiuoti aštuonis žmogaus pasiekimus (*technē*: įgūdis, mokėjimas)¹⁶: jūreivystę, žemdirbystę, medžioklę, gyvulių prijaikinimą, kalbą/mąstymą, bendruomeninį gyvenimą, namų statybą, mediciną. Vis dėlto pasiekimai gali būti pritaikomi tiek tinkamai, tiek netinkamai; žmogaus prigimtis linksta ir į blogą, ir į gera (eil. 365–367): tai matyti net ir skaitant „antropocentriškai“. Neaišku tik, ar tarp techninių pasiekimų ir moralės nepastovumo esama tiesioginio ryšio¹⁷; Margaret R. Kitzinger pagrįstai tvirtina, kad gramatika neleidžia spręsti, ar žmogus „kada į blogą, kada į gera linksta“ dėl to, kad turi minėtus įgūdžius, ar nepaisant šito¹⁸. Solonas vardija šiuos menus: žemdirbystę, jūreivystę ir mediciną, tačiau esti dar vienas, Sofoklio neminimas – pranašavimo – menas (Sol. 13.53–56). Solonas, kaip ir Aischilas, atstovauja pesimistinei tradicijai: jis siekia parodyti žmogaus galimybių ribotumą. Nors pranašavimo menas ir parodo ateitį,

¹⁴ Gregory A. Staley, *op. cit.*, p. 569.

¹⁵ Douglas Cairns, *op. cit.*, p. 60–61.

¹⁶ Gregory A. Staley, *op. cit.*, p. 562; Douglas Cairns, *op. cit.*, p. 59.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Margaret R. Kitzinger, *op. cit.*, p. 25.

bet „dievų dovanos yra neišvengiamos“ (Sol. 13.64: *dōra d' aphukta theōn gignetai athanatōn*). Pasak Solono, žmogus negali pasirinkti, kada jo gyvenime atsitiks blogi (*kakoi*), kada – geri (*esthloi*) dalykai (Sol. 13–63). Šitai mus gražina prie diskusijos, ar žmogaus menai padeda, ar neleidžia jam elgtis moraliai: Sofoklio *Antigonės* eil. 367 vartojami prieveiksmiai *tote, allot'*, nusakantys judėjimo į gera ar į bloga dėsningumus, parodo šį judėjimą esant atsitiktinį¹⁹. Jis priklauso ne nuo sąmoningų žmogaus sprendimų, o nuo bendrų laiko dėsnių, vadinasi, žmogų ištinka kaip ir „neišvengiamos“ Solono dievų dovanos, netikėtai ir neatšaukiamai.

Antigonės ir *Choëforų* stasimų bendru literatūriniu pirmtaku Staley siūlo *Odisėjos* XVIII giesmėje esantį Odisėjo atsakymą jaunikiui Amfinomui (Hom. *Od.* 125–150). „Nėr sutvėrimo pasauly, menkliau patvaresnio už žmogų / Tarpe visų, kas ant žemės kvėpuoja ir kas šliaužinėja“²⁰, – šitokį pamokymą pasako Odisėjas jaunikiui, padavusiam jam taurę vyno (eil. 130–131). Toliau Odisėjas kalba apie teisingumą žmonių tarpe: žmogus turi priimti dievų siunčiamą likimą, ar tai būtų laimė, ar nelaimė (eil. 132–137; čia regime sąšauką su poetine tradicija, kuriai atstovauja aptartasis Solono fragmentas); nedorai besielgiančiam gyventi yra blogai (eil. 141); nedorai besielgiantis žmogus sulauks atpildo, nelyg svetimą turta švaistantys jaunikai (eil. 143–150). Amfinomui, kuris su Odisėju pasielgia svetingai, suteikiama galimybė pasprukti, jis paraginamas bėgti, kol nevēlu (eil. 146–147). Toks nuodugnus atpasakojimas padeda pamatyti ryšius tarp abiejų stasimų, Solono elegijos ir šio *Odisėjos* fragmento, kuri patvirtins leksikos analizė. Jau cituotas Homero tekstas skamba taip: *ouden akidnoteron gaia trephei anthropoio, / pantōn hossa te gaian epi pneiei te kai herpei*. Matome, kad Aischilas skolinasi iš Homero frazė *gaia trephei* („žemė maitina“), plg. *Choëforų* eil. 585–586: *polla men ga trephei / deina [...]*, o Sofoklis – formulę „žmogus yra *labiausias* tam tikroje srityje“; vartojamas tas pats įvardis *ouden* („niekas“, „joks“)²¹. Tokiu būdu sustiprinamas ryšys su *Odisėja*, mat atsiranda priešprieša: *Odisėjoje* žmogus buvo *bejėgis*, *Antigonėje* gi – *galis* (plg. eil. 360–361: „bejėgis jokion nežengia ateitin“). Šitaip visi trys tekstai susyja vartojamų žodžių atžvilgiu. Temos ir konteksto aspektu šie tekstai irgi panašūs: plėtojama teisingo elgesio tema; visi trys kalbėtojai (du chorai ir Odisėjas) mato įvykdytą nusikal-

¹⁹ *Ibid.*, p. 26.

²⁰ Čia ir toliau cituojama pagal: Homeras, *Odisėja*, iš graikų kalbos vertė Jeronimas Ralys, Vilnius: Vaga, 1964, p. 329.

²¹ Gregory A. Staley, *op. cit.*, p. 563.

timą ir laukia artėjančio atpildo (kad jei ir Tėbų senių choras ir nesišaukia jo tiesiogiai, tai tik atsiriboja nuo to, kuris pažeidžia įstatymus).

Beliko pasiaiškinti, koks yra Protagoro filosofijos įnašas į stasimą. Pirmųjų trijų strofų antropocentrizmas gali stebinti; palyginimas su *Choëforomis* parodė, kad Sofoklis švelniai polemizuoja su tradicija, nors ir nesiekia jos visiškai paneigti²². Svarbus Protagoro filosofijos šaltinis yra Platono to paties vardo dialogas, o mus domina būtent toji vieta, kur išdėstomas Prometėjo mito variantas (Plat. *Prot.* 320d–322d). Žinoma, tai vėlesnis šaltinis ir mes esame priversti pasitikėti Platono liudijimu; Protagoras gi buvo Sofoklio amžininkas ir reikšmingas intelektualinio Atėnų gyvenimo dalyvis V a. pr. Kr. Į žmogaus ateitį jis žvelgia optimistiškai: buvę visai gamtos nuskriausti, jie iš pradžių gauna Atėnės ir Hefaisto menus (kartu su ugnimi), vėliau, kai dievai pamato, kad žmonės nesugeba apsiginti nuo gamtos pavojų, Hermis pasiunčiamas išmokyti juos sugyvenimo miestuose meno. Protagoras vardija žmogaus įgūdžius (*technē*), tarp kurių galima surasti tuos pačius, kuriuos suminėjo ir Sofoklis (žemdirbystė (322a 7), kalba ir mintys (322a 4–5), socialiniai įgūdžiai (322b 5, 322c 3), namų statyba (322a 6)²³). Matyti, kad sutampa tik nedidelis kiekis pasiekimų; galima manyti, kad Sofoklis, jei ir patyrė Protagoro įtaką, tai vargu ar perėmė ką iš jo tiesiogiai (kiti mano, kad jis buvo priešiškas Protagorui²⁴); veikia Protagoro įtaka apsiriboja pačia žmogaus pasiekimų samprata. Protagoras, be kita ko, teisingumą laikė vienu iš žmonių *technōn*; Sofokliui miesto įstatymus, taip pat ir teisingumą, kuria *orgē* („būdas“, „polinkis“) (eil. 355–356: *astunomous orgas [...]* *edidaxato*, „miestų įstatymus kuriantį / būdą jis išsiugdė“), be to, žmogus vis tiek painioja gerį ir blogį, nors ir turi *technas*²⁵. O ar choras laikytinas labiau optimistiniu²⁶, ar laikysimės nuosaikesnės pozicijos²⁷, priklauso nuo žodžio *deinos* supratimo.

4. Interpretacijos. Raktas chorui perskaityti – būdvardis *deinos*; šio žodžio daugiareikšmiškumo sunku nepastebėti²⁸. Jo semantinis laukas būtų

²² Gregory Crane, *op. cit.*, p. 106.

²³ Gregory A. Staley, *op. cit.*, p. 562.

²⁴ Th. C. W. Oudemans, André Lardinois, *op. cit.*, p. 130–131.

²⁵ *Ibid.*, p. 127.

²⁶ Douglas Cairns, *op. cit.*, p. 61.

²⁷ Gilberte Ronnet, *op. cit.*, p. 103.

²⁸ Deborah Beck, *op. cit.*, p. 2; Douglas Cairns, *op. cit.*, p. 59–60; Gregory A. Staley, *op. cit.*, p. 564.

bent iš trijų dalių: „puikus“, „nuostabus“, „siaubingas“²⁹; pridėkime čia dar kai kuriuos atspalvius iš *Lexicone Sophocleo*³⁰: *vehemens* („aršus“), *callidus* („karštas“), *gravis et indignus* („sunkus ir nepritinkas“). Jei kalbame apie žmogų, *deinos* nėra neįprastas epitetas ir dažniausiai įgyja teigiamą reikšmę³¹. Žodis yra plačiai vartojamas: kad Sokratas yra *deinos* kalbėti, sužino jau klasikinės filologijos antrakursiai bakalaurai; Euripido *Bakchantėse* Dionisas pašiepia Pentėją šio žodžio nevienareikšmiškumu (Eur. *Bacch.* 971)³². Sofoklis jį irgi mėgsta³³: Bernardas M. W. Knoxas teigia, kad jis šiuo žodžiu dažniausiai apibūdina „siaubingus“ ir „baisius“ veikėjus ar jų poelgius. Aristotelis *Nikomacho etikoje* (1144a 9) įveda sąvoką *deinotē*: tai yra galimybė padaryti ką nors gera arba bloga, pati savaime neturinti moralinio atspalvio³⁴. Staley siūlo tokį žodžio supratimą laikyti pamatiniu; tuomet *deinos* reikštų ne „baisius“ ar „nuostabus“, o „gebantis, stiprus“: turįs galimybę ką nors atlikti³⁵. Pirmieji svarstymai apie *deinos* dviprasmybę radosi gana seniai, anglų mokslinėje literatūroje – nuo 1916 m.³⁶

Dar vieną požiūrį į šio žodžio vartoseną pateikia Martinas Heideggeris³⁷. Jo požiūriu, *deinotatos* (jo verčiamas ir suprantamas kaip *Unheimlichste*, „klaikiausias“³⁸, angliškai verčiamas kaip *uncanny* ir *strange*, taigi „nejaukus, baugus, svetimas“) ir yra vienu žodžiu išreikštas žmogaus apibūdinimas, kuris apima tiek jo ribas, tiek pamatinius veikimo principus³⁹. Žmogus yra *deinos*, nes jis priklauso *Seiende*, „buviniui“, kuris pats savaime yra *überwältigende*, viską pergalintis, taigi *deinos*⁴⁰. Antra vertus, žmo-

²⁹ Gilberte Ronnet, *op. cit.*, p. 103.

³⁰ Friedrich Ellendt, *Lexicon Sophocleum*, Berlin: Sumptibus Fratrum Borntraeger, 1872.

³¹ Gregory Crane, *op. cit.*, p. 104.

³² *Ibid.*, p. 105.

³³ Bernard M. W. Knox, *The Heroic Temper*, Berkeley: University of California Press, 1983, p. 23–24.

³⁴ Gregory A. Staley, *op. cit.*, p. 564.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Th. C. W. Oudemans, André Lardinois, *op. cit.*, p. 129.

³⁷ Heideggeris pirmą kartą išdėstė savo interpretaciją 1935 m., o gerokai ją perdirbę perleido 1943 m.; žr. Martin Heidegger, *Einführung in die Metaphysik*, Frankfurt am Main: Vittorio Klosterman, 1983, p. 231–232.

³⁸ Heideggerio filosofinė terminija, kai įmanoma, verčiama pagal leidinį: Martin Heidegger, *Būtis ir laikas*, iš vokiečių kalbos vertė Tomas Kačerauskas, Vilnius: Technika, 2014.

³⁹ Martin Heidegger, *Einführung in die Metaphysik*, p. 158.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 159.

gus ir pats peržengia jam duotos srities ribas naudodamas jėgą. Taigi jis net dviem aspektais yra *Unheimlichste*. Trys Heideggeriui svarbiausi choro žodžiai yra *deinon*, *technē* ir *dikē*, kuriuos jis interpretuoja kaip *Gewalt-tätigkeit / Überwältigende* („jėgos naudojimas“ / „tas, kuris viską pergali“), *Wissen* („žinojimas“) ir *Fug* („tvarka“)⁴¹. Žmogaus veikimo principas – jis visą laiką yra nukreiptas link transcendencijos ir jos siekia⁴², tuo tarpu kai kiti gyvūnai lieka gyventi savo srityse ir paklūsta įprastai tvarkai (plg. *Soph. Ant.* 342–352). Peržengti ribas žmogui padeda *technē* (žinojimas), kurią mąstytojas suvokia kaip galimybę naudoti jėgą (būti *Gewalt-tätigkeit*). Peržengdamas savo ribas žmogus įsteigia naują *dikē* („tvarką“), kuri pergali prieš tai buvusiąją ir pati save palaiko. Tačiau ir pati būtis, būdama *deinos*, palaiko savą *dikē*, kuri yra nesuderinama su žmogaus siekiu peržengti bet kokias ribas. Galiausiai, anot Heideggerio, žmogaus būtis yra konfliktas tarp *dikē* ir *technē*, t. y. tarp smurtingos egzistencijos tvarkos ir žmogaus poreikio tą tvarką peržengti⁴³. Heideggerio požiūrį galbūt galima priskirti prie pesimistinių, nors ir akcentuojama žmogaus galia; šiaip ar taip, jo interpretacija atsitraukia nuo „antropocentrinio“ XIX a. požiūrio.

Jau spėjome pamatyti, kaip keli bendri abiem stasimams žodžiai (*deinos*, *phronēma*) vienur įgyja vienareikšmiškai neigiamą, o kitur, rodos, teigiamą reikšmę. Kyla klausimas, ar tikrai Sofoklio tekstas leidžia skaityti šiuos žodžius *priešinga* Aischilo žodžiams reikšme. Tenka kreiptis į likusį *Antigonės* tekstą: jame randame, kad, antai, *phronēma* yra vartojama pačios *Antigonės*, supriešinant žmogaus puikybę, kuri žymima šiuo žodžiu, ir dieviškus įstatymus (*Soph. Ant.* 459)⁴⁴; taigi Sofoklis vartoja šiuos žodžius aiškiai suvokdamas jų dvigubą reikšmę. Atidžiau išsižiūrėję matome ir kitų požymių, leidžiančių abejoti „antropocentrinės interpretacijos“ teisingumu. Žemdirbys „vargina, eikvoja“ (*apotruetai*) žemę, kuri yra įvardyta kaip „aukščiausia, garbingiausia“ iš deivių (*Soph. Ant.* 338–340). Antroje strofoje žmogus išsiugdo „miestų įstatymus kuriantį būdą“ (*Soph. Ant.* 355–356: *astunomous orgas*); vartojamas žodis *orgē*, reiškiantis ne tik „būdą, nuotaiką“, bet ir „pyktį“. Galima palyginti *astunomous orgas* su Aischilo ujamu *erōs*, paralelizmą sustiprina toje pat strofoje vartojama *phronēma* („kėslai“, *Aesch. Cho.* 595–596), tačiau Sofoklio *orgai* yra vertingi ir kuria miestą, o Aischilo

⁴¹ *Ibid.*, p. 168–169.

⁴² *Ibid.*, p. 170.

⁴³ *Ibid.*, p. 171.

⁴⁴ Gregory A. Staley, *op. cit.*, p. 567.

erōtes – griauona⁴⁵. Nors žmogaus galimybės stasimo pirmojoje strofų poroje atrodo itin didelės, bet jis negali išvengti Hado, t. y. mirties: tampa neaišku, ar ši stoka nenusveria visų likusių privalumų, taip pat – ko daugiau Sofoklio stasime: žavėjimosi ar nuogaštavimo. Vadinasi, negalima kalbėti apie visišką Sofoklio susipriešinimą su Aischilo požiūriu.

Peržvelgus 32 stasimo vertimų imtį nuo XIX a. vidurio iki XXI a. įvairiomis Europos kalbomis, galima pasakyti, kad „antropocentrinė“ skaitymo tendencija vyrauja iki pat XX a. antros pusės. Pirmiausia tai liečia „meninius“ vertimus⁴⁶ (tipinis pavyzdys – Adolfas von Wilbrandtas, antraštiniam lape teigiantis, kad vertimai atlikti *mit Rücksicht auf die Bühne*, atsižvelgiant į scenos poreikius). „Meniniais“ čia vadinami poetų atlikti vertimai, dažniausiai skirti scenai, kuriuose laisvai elgiamasi su tekstu, keičiamas originalo metras, įvedamas rimavimas. „Antropocentrizmas“ vyrauja ir senesniuose vertimuose bei komentaruose, skirtuose besimokantiejiems⁴⁷. *Polla ta deina* šių vertėjų ir komentatorių suvokiama kaip „nuostabūs, puikūs, stiprūs, galingi dalykai“. Antai klasikinių komentarų autorius Richardas C. Jebbas ragina šitaip suprasti žodį *deinos*: „nei ‘baisus’, nei ‘galingas’, bet ‘nuostabus’“⁴⁸.

Ypač vertingą medžiagą vertimų tradicijos pokyčiams stebėti teikia angliški vertimai, kurių yra itin daug. Nebandydami aprėpti jų visų, apsiribosime septyniolika vertimų nuo 1848 iki 2005 m. XIX a. vidurio vertėjai kartais net persistengia garbindami žmogų; plg. ankstyviausią anglišką vertimą iš tiriamos imties, atliktą 1848 m. Johno Williamo Donaldsono⁴⁹: *Many the things that mighty be, / And nought is mightier than* – MAN. Pirma-

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Sofokles, „Antygoną“, in: Sofokles, *Tragedie*, praełožył Kazimierz Morawski, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969; Sophokles, „Antigone“, in: *Sophokles' ausgewählte Tragödien*, übersetzt von Adolf von Wilbrandt, München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1903; Sofokl, „Antigona“, perevod Dmitrija Merežkovskogo, in: *Polnoje sobranije sočinenij Dmitrija Sergejeviča Merežkovskogo*, t. XXI, Sankt-Peterburg: Tipografija I. D. Sytina, 1914; Sophocle, „Antigone“, in: *Sophocle*, traduction par Charles Marie René Leconte de Lisle, Paris: Alphonse Lemerre, 1877 ir kt.

⁴⁷ Gustav Wolff, *Sophokles, Antigone: für den Schulgebrauch erklärt*, Leipzig: B. G. Teubner, 1873; Ivan Martynov, *Antigona, tragedija Sofokla*, Sankt-Peterburg: Tipografija Ios. Ioanessova, 1823; Sofocle, *Antigone*, Roma: Società Editrice Dante Alighieri, 1989 ir kt.

⁴⁸ Sir Richard C. Jebb, *Sophocles: The Plays and Fragments, with critical notes, commentary, and translation in English prose*, Cambridge: Cambridge University Press, 1900, in: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0023>, (2024-09-25).

⁴⁹ John William Donaldson, *The Antigone of Sophocles*, London: John W. Parker, 1848.

sis mano užfiksuotas vertėjas, bandęs vertime atskleisti žodžio *deinos* dvi-prasmybę, buvo Richardas Faglesas⁵⁰: *Numberless wonders / terrible wonders walk the world but none the match for man*. Vėliau panašiai bando versti Williamas Blake'as Tyrellas ir Larry's J. Bennetas, Ianas Johnstonas, Paulas Woodruffas⁵¹ – pastarajam pavyko rasti bene paveikiausią išraišką: *Many wonders, many terrors, / But none more wonderful than the human race / Or more dangerous*. Tačiau ir „antropocentrinė“ vertimo tradicija nėra nunykusi, keli XXI a. pasirodę vertimai aukština žmogų⁵²; kitąkart tradicinis vertimas *man* keičiamas apibendrinančiu *humanity*⁵³.

Kaip minėta, visi lietuviški vertimai priklauso „antropocentrinei“ tradicijai: XX a. pradžios vertimams ji yra įprasta visoje Europoje, vėliau sovietinė tekstų interpretavimo praktika šią tradiciją užkonservavo. *Polla ta deina* lietuviškai nuskamba kaip „Daug yra galingo pasaulėj“ (Šaulys)⁵⁴, „Daug didžių jėgų pasauly“ (Talmantas)⁵⁵, „Daug gamtoj nuostabių jėgų“ (Venclova)⁵⁶, „Daug nuostabių dalykų pasauly“ (Dambrauskas)⁵⁷ – interpretacijų skirtumai nėra itin dideli. Šie vertimai koreliuoja su kitais sovietinio laikotarpio vertimais, antai, ankstyvuoju sovietmečiu atliktu Sergejaus Šervinskio vertimu⁵⁸. Straipsnio pradžioje siūlomas vertimas netaiko į

⁵⁰ Sophocles, „Antigone“, in: Sophocles, *The Three Theban Plays*, translated by Richard Fagles, London: Penguin Books, 1984.

⁵¹ Sophocles, *Antigone*, translated by Paul Woodruff, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2001; Sophocles, *Antigone*, translated by Ian Johnston, 2005, in: <https://web.viu.ca/johnstoi/sophocles/antigone.htm>, (2024-09-25); Sophocles, *Antigone*, translated by William Blake Tyrell, Larry J. Bennett, 2002, in: <https://diotima-doctafemina.org/translations/greek/sophocles-antigone/>, (2024-09-25).

⁵² Sophocles, *Antigone*, translated by George Theodoridis, 2004, in: <https://www.poetryintranslation.com/PITBR/Greek/Antigone.php>, (2024-09-25); Sophocles, *Antigone*, translated by J. E. Thomas, Clayton: Prestwick House, 2005.

⁵³ Sophocles, *Antigone*, translated by J. E. Thomas, p. 25

⁵⁴ Sofoklis, *Antigona: Tragedija*, vertė J. Š. [Jurgis Šaulys], Tilžėje: Išleista P. Nėrio kaštais, [Otto von Mauderodės spaustuvė], 1903, p. 13–14.

⁵⁵ Sofoklis, „Antigonė“, in: *Visuotinės literatūros chrestomatija*, d. 1: *Graikai ir romėnai*, sudarė ir vertė Jurgis Talmantas, Kaunas: „Sakalo“ bendrovės leidinys, 1930, p. 71–72.

⁵⁶ Sofoklis, „Antigonė“, in: *Iš antikinės ir renesanso literatūros*, sudarė Jonas Dumčius, Leonas Valkūnas, vertė Antanas Venclova, Vilnius: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1958, p. 141–142.

⁵⁷ Sofoklis, „Antigonė“, in: Sofoklis, *Tragedijos*, vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1974, p. 236–238.

⁵⁸ Sofokl, „Antigona“, in: Sofokl, *Tragedii*, perevod Sergeja Šervinskogo, Moskva: Chužestvennaja literatura, 1988.

„meninių“ tarpą: jo tikslas yra parodyti kitokią choro skambėjimo variantą lietuvių kalba. Pirmiausia, siekta versti taupiai ir pagal galimybes atitikti graikiško teksto žodžių kiekį; išlaikyti autentiškesnę žodžių tvarką; taip pat norėta pasiūlyti būdvardį *deinos* versti daugiaprasmišku lietuvišku žodžiu, bent iš dalies atitinkančiu originalo semantinį lauką. Žodis „smarkus“ pakankamai tiksliai aprėpia tiek teigiamų, tiek neigiamų konotacijų lauką, būdingą graikiškam ekvivalentui; šis lietuviškas būdvardis taikytinas tiek žmogui, tiek gamtos reiškiniams, gyvas kasdienėje kalboje, todėl ir pasirinktas vertimui.

5. Išvados. Įmanomi trys pagrindiniai stasimo supratimo ir vertimo būdai: „antropocentrinis“ ir ilgą laiką vyravęs būdas traktuoja jį kaip odę žmogui (*deinos* – „nuostabus“), pesimistinis, kai akcentuojama tamsioji žmogaus veiklos pusė (*deinos* – „siaubingas“), ir trečiasis, kompromisinis, kelias, kai bandoma sutalpinti viename vertime abu aspektus (*deinos* – „baisus ir nuostabus“, lt. tai galėtų būti „smarkus“). Tad atrodo, kad *Antigonės* pirmojo stasimo analizės ir vertimo istorija atspindi XIX–XXI a. Europos ir Vakarų vieno intelektualinio vektoriaus vystymąsi, kuris kažkiek kartoja (ir net apgręžia) situaciją V a. pr. Kr. Atėnuose. Nuo užpraeito amžiaus Vakarų pasaulis judėjo didėjančio nepasitikėjimo savimi keliu: tapo įprasta kritiškai vertinti žmogaus galias ir vietą pasaulyje, daug kartų ir įvairiais būdais peržiūrėta ir teista praėjusių laikų istorija. Prie šios sudėtingos refleksijos prisidėjo XX a. vidurio katastrofos. Atrodo, noras nebeleisti žmogaus aukštinimui vešėti vertimuose susijęs su giliu nepasitikėjimu civilizuojančia žmogaus galia: žmogus gali keisti pasaulį, bet ar gali jam duoti ką gero? Toks klausimas lieka apmąstant Heideggerio interpretaciją. Stasimo radiomosi metu pačių atėniečių savimonė buvo priešinga: jų dar tik laukė Peloponeso karo katastrofa, Delo sąjunga buvo savo galios apogėjyje, klestėjo sofistika ir buvo tiek logiška, tiek madinga pasitikėti žmogaus galia. Stasime kertasi abu mąstymo būdai. Noras jį versti vienaip ar kitaip pirmiausia išryškina ir parodo mums mūsų pačių pasaulėžiūros pokyčius.

THE FIRST STASIMON OF SOPHOCLES' *ANTIGONE*:
ITS LITERARY SOURCES AND THE PROBLEM OF
INTERPRETATION

Summary

This paper deals with the problems of understanding the first stasimon of Sophocles' *Antigone* as translated into various European languages; it also deals with the literary ancestry of the stasimon. The main statement is that there are two major ways of interpreting the stasimon: (1) the traditional 'anthropocentric' way, which sees the chorus as an 'ode to man' and (2) the newer, more complex approach, which tries to incorporate both positive and negative notions of the word *deinos* (the key word in the understanding of the stasimon) and other important words of this composition. The literary ancestry of the stasimon roots back to Book XVIII of *Odyssey*, then, via the elegies of Solon and *Choephors* of Aeschylus, reaches the Athens of the fifth century BC. The triad of Homer-Solon-Aeschylus represents the tradition of the 'Greek pessimism'. With certain influences from the Sophists, Sophocles engages in a light polemic with this tradition. The Sophistic point of view, in its turn, has many similarities with the 'anthropocentric' interpretation of the stasimon. The analysis of the literary ancestry of the stasimon provides us with an understanding that the Greek text indeed has the double notions of the key words and could be interpreted in both pessimistic and optimistic (i.e., 'anthropocentric') points of view. The 'anthropocentric' one was reflected in all translations before the mid-twentieth century, although some English translations of the late twentieth and early twenty-first century show attempts at reflecting both possible ways of interpretation. The author's translation of the stasimon into Lithuanian also tries to achieve this goal. The history of the translation of the stasimon shows us some aspects of the evolution of European thought and self-imagination.